

Hej och välkomna till Litteraturresan.
Jag heter Johan Hemmingsson och jobbar som läs- och litteraturutvecklare vid Region Jämtland Härjedalen.

I den här säsongen av Litteraturresan ska vi göra en resa i tiden.
Vi ska resa bakåt för att, ja, kanske inte träffa, men ändå stifta bekantskap med författare som har satt sin prägel på den lokala litteraturen.
Vi ska också resa framåt i tiden för att se om det kommer komma nya författare från länet.
Hjärtligt välkomna till Litteraturresan.

Det var när solen gått ner bakom Oviksfjällen och vinden piskade upp vita vågor på Storsjön som Sunneborna samlades.

De trängde ihop sig i prästgården och väntade med spänning.
Så i skymningen trädde hon in i salen.
Klädd i Sunnes folkträkt ställde hon sig i skenet från kandelabrar och presenterade sig som Mor Dårdi, hustru till bonden Mårten.

Sen sa hon, "stäschan plö allhtin ta opp näsdutjen när de sjöng n'henne visa, för det hugg åt på samma tona som hjärtat vill brista.

Kvinnan bakom Mordårdi hette egentligen Rosa Arbman. Hon föddes i Rätan 1861, men som tvååring kom hon till Sunne, där hennes far fått arbete som prost.

Att Rosa skulle ramla in på en litterärbana var inte helt förvånande, då hennes uppväxt präglades av kultur.
I prästgården var intresset för läsandet utbrett och de intellektuella diskussionerna var många.
Det var självaste pappaprosten som lärde Rosa att läsa från tidig ålder.

Hon flyttade till Stockholm för att studera, men fullbordade aldrig någon yrkesutbildning. Istället återvände hon hem till Jämtland.

Under 1880-talet började hon skriva ner historier som hon hört berättas, och skicka in dem till Jämtlands tidning. Det som framför allt kom att

känneteckna hennes tidigare litterära framträdanden var att hon skrev sina alster på jämska.

Tillsammans med Erik Ecke Olsson fylldes söndagens nummer av berättelser, dikter och pjäser på folkmål.

Några år senare började hon arrangera landsmåls-aftnar, där hon som tidigare nämndes kallade sig själv för mor Dårdi.

Arrangemangen blev snabbt populära och hon började resa runt i länet med sin föreställning.

Snart spred sig ryktet om Rosa Arbman utanför länet, och vid ett tillfälle fick hon även möjlighet att uppträda på Skansen i Stockholm.

Men Rosa var så hemmakär, och var helst hon reste tog hon tillfället i akt att berätta om hur vackert Jämtland var.

En man som tilltalades av hennes skönmålning var Wilhelm Pettersson Berger.

De två blev vänner, och Wilhelm satte sig en dag på tåget upp till Östersund för att titta på utsikten mot Oviksfjällen.

1892 tillägnade han pianostycket Valserina till Rosa.

Men det är en annan historia.

År 1891 kom hennes första tryckta bok:

Litte för ros skull, den innehöll korta berättelser, alla skrivna på jämska.

Året därpå kom nästa bok, Trö och Allvaru, och även den var helt skriven på folkmål.

Att det inte blev något nationellt genombrott är kanske inte helt oväntat. Jämiskan saknar ett tydligt skriftspråk, och någon ordlista eller förklaring följde inte med.

Hur böckerna togs emot i Jämtland är oklart, men för den som besökt Mor Dårdis folkmålsaftnar var det säkerligen underhållande att få berättelserna på papper så att de kunde återuppleva dem igen.

För Rosa var det en viktig del i hennes arbete att bevara jämiskan, både i det muntliga berättandet och i det skrivna ordet.

Hon var en färgstark karaktär som reste landet runt, vilket måste ha kostat mycket energi då gensvaret i framförallt de södra delarna av landet kan ha varit aningen svalt.

Kanske var det drömmen om en bredare publik eller ett hopp om framgång som gjorde att hon skiftade språk och började skriva på svenska. Och kanske, om saker och ting hade hänt lite annorlunda, kunde Rosa ha nått den stora framgång som hon, mycket möjligt, drömde om.

Jämtlands tidning publicerade år 1900 boken Bondehövdingen som handlade om en storbonde från Tullus.

Det var ett beställningsarbete från tidningen som ville se lokala personligheter lyftas fram.

1905 kom hennes första roman. Den hette Troll-Anna i Bäckmon och gavs ut av Ljus Förlag.

Recensenterna gav både ris och ros, men boken sålde snart slut och trycktes inte upp i ny upplaga förrän fem år senare.

Kanske hade boken fallit helt i glömska om inte en av Jämtlands större journalister och författare, Per Nilsson Tannér, hade luftat sina tankar kring boken i sitt eget verk Kring press och Parnass.

Tannér, som själv bara var ett år när boken gavs ut, berättade att han vid en första läsning inte alls var imponerad. Han ansåg att det var närmast ett plagiat på Selma Lagerlöfs bok Gösta Berlings Saga.

Tannér, som är förordet i sin bok Kringpress och Parnass, hävdar att Jämtland aldrig haft någon stor litteratur och var kanske lite hårt åt Rosa när han skriver att boken är ojämn, hafsigt och lider av språkliga defekter och att detta går igen i flera av Rosas skrifter.

Men sedan mjuknar han när han inser att Troll-Anna i Bäckmon skrevs långt tidigare än den gavs ut och att Rosa Arman inte kände till Selma Lagerlöf i tillfället.

Vidare skriver han att han inte längre tror att Rosa plagierade Selma utan att deras skapande var sprungna ur samma tanke. Att av sägner och minnen binda sin hembygd en strålande sagokrans.

Selma Lagerlöf gick till den litterära historien medan Rosa Arman försvann i hennes skugga.

Undra hur det hade gått om Rosa hade lyckats ge ut troll Anna i Bäckmon tio år tidigare? Det kommer vi aldrig få veta.

Men sedan avstannar produktionen. Först 1914 kom boken Kapten Silverband som är en samling av berättelser som Rosas mor hade berättat för henne, och 1919 publiceras Storsjödjuret postumt i Jämten. Den breda framgången uteblev, men till eftervärlden har hon lämnat ett flertal skrifter som lyfter fram hur jämskan kunde låta i slutet av 1800-talet.

Men hur kunde det låta då?

Jo, här följer berättelsen om Goffa på friarfärd ur boken Trö och allvaru.

Och jag vill på förhand be om ursäkt för mitt uttal.

Som je står, å klyv sånn småve, je, om torsdankväll, - hell afta, de lei nu int så myttje, - så koma a Lisa räänn ett når tveita at dom oppi lillstugun. Hu ha vö där å baka halvtjuckbrö å krusa om dan. Så vårt a stå'ne stånn å prata litte mä mej.

Mä sprätt mä, mä de 'n goffa köuke: "Skull du te Myssjö å bryt opp kåbban dän?"

A Lisa raffse at se e fång, män så vännen a se om når hu gick å saa: "Du, kom hitti lillstugun e stånn, erså du sir, du får stånnan. Je tro n' goffa e på kvicksi'n i kväll."

Når je hadd höddje opp kåbban je holl på mä, gick je dit. Ljösst å varmt därmä de gamlom. A gommo bann på e par fårfått at gåbba, a Lisa koke kaffe å sätt fram flöutost'n – hu va vackrar än vanle 'n dän kväll'n a Lisa – å 'n goffa själv såt därma spissa å rööckt tu lillsvårtpipståbba dän, som han bruuk.

"Åcken ere som ha bödi hit dej då?", saan.

"Hu som ha baka å ha nå te bjö på", svära je.

Då flinnt 'n å brydd se int om, te ärges mä me nå mer.

Sen ma hadd dröttje kaffe, to a på vrei på kran så, a Lisa. Hu ha tåcka makt mä de gamlom, a Lisa te få dom å prata å berätt! Jaa, int för di hu e rålöus når de gäll de yngrom hell, vo no synn säj dä.

Nu sätt a se dermä na goffa å saa: "Dä gisspå je veit nåslag om däck, je, som ingen mer veit."

"Hå jömmmer! Veit je ne, je då?"

Nu dro a opp öugbryna å stödd håku mot hann.

"Je kan så snart tala om e å, känn je. För hu kan då fäll inte int ta på vål svårtsjuk sän på gammaldagom a gommo, inte?"

"De é int så säkert dä", svära na gommo och såg på den som fråge."

"Nää, je känn så väl, d'e likest du int säg nå om de dänne du veit", tyckt 'n goffa".

"Åjo, no töl je ne", sa a gommo. Vårt 'n ään dur nu!"

"Ja, hör at nu då! De va så dä, atte a mormor ha sagt för mej, de dä ske ha vö sta fridd at 'n ståars, då, 'n gång."

Han såt å blåasst på 'n ellbrann han holl- ti, skull ha pipelln. "Joo, no va je at å jool dä alltin, fråg keringa hän."

Hu to på vårt betenlös a Lisa. "Nää, dä få int täle bort e nu, int! Dä fridd int at 'n gomma 'n hän gånjen, int.- De hænne va fäll för än dä ha fått däck ti de dän välede håttdråpun å vörte så omöjla gängs, dä, för dä fick däck 'n korg."

"To miist nu lell, de va sään", sa 'n goffa.

"Nu lell", tyckt a Lisa å skratte. "Män vå komte dä int fick staan då, når dä va så håttlen å gängs?"

Han såt å betrakte elln å öuga vårt kvickar å kvickar, ett som han to på dro se ti minnes.

"E du säker, du töl e, kering?" sa 'n.

"Mein du, je häl me hör på de?" Je ha tänkan- häri fårfåttrom, je."

"Ja, så skyll de själv då... Joo, de va e ståars som heite Sära på Höuia. Dotra hans Mångs Ersa 'n dænna, å va nu ansidd för te vä rikest jolpiga däri bya, ja. Hittene så på, atte mä komme i bröllofslag 'n gång a Sära dän å je. Å dåförti 'n vare int täcker snålbröllop, som dom plö håäll nu, int. Nää, i åått daga va mä ilag å at å drack å danse, så de sto väl ett. Å då vare, som a Sära vårt för te ta på eelsk mej, å de kan mä int säj nå om. För fin va je å kvick va je å flink va je. Å håttlen, ja. D'e nu dä, so gärane ske lell."

"Mått fäll dä", sa a gommo.

"Nää, så mä få fäll int undres på, de hu elske me, int. Men je ha eller bellt insi, va de va som jool, atte je in va go te tyttje om hu tebaker! Rik som hu va, å snygg å, j, ganska snygg, je erhinne, me sjerskilt, de hu va ovanle spräg. Röu i öugom, som n' mosfjåling... Nää, je förstår intde va tus' n slut... "

Nu mytte na stickom a gommo å flinnt lite mä se själv.

"E litta ti ett brölloppan dän, råk je 'n far hennes därpå jamtmarsna. Å kom int gubben dårst å bad me, han ske få täla mä me litta milla tri öuga! Han va einöugd å höul ill 'n Mångs dän. Jaa, je fård nu dit i kvartere hans, å så säj 'n, mä då han får me på sia: "Jo, stårsa, dotra mi, a Sära, ja, hu säss aller vä go te glöm dej, hu. Hu tyttje om de å hu säj de får våg se mä, mä allt de meran häri väln men dej vill a ha."

"Hå hå", säj je. "Hår i unner kan dä ha se?"

"Jaa, åcken veit? Han ske aller förstå sä på kvinnfoltje, sän gär dom.

N'henna nu, som ha bå på n'tocken pöjk, som n'Erske i Änjom, som få då

ein gål om int tvo – män lik förbaskat neika, hu vill int ha ´n. Så om dan hän tillsto a, hu tyckt om dej. Å när je fick si de idag, tänkt je: Giss på om je skull lätt a´ få ta ´n! Å nu tyttje mej, de vore likest å snarest skjussen, du fård mä heim i afta.”

Så vårt je nu föjan lite brydd å visst int härre je skull föra at, men så komme je på ne.

”Int e je mytte hågun int, för je veit för, hu vill int ha me.”

Men nu vårt ´n sinnu, ´n Mångs. ”Tö fäll va trole, du veit e better du än je, som täla mä´n om löudan.”

Han räme, så ja va rädd någun skull skull hör´e å dermä skynne je je mä å svära.

”Dä gett nu begrip, de dåg för mej te få a Sära. Fåle däck heim å frii at ´n, de ske je, men je slå va mä däck, je får me ´n korg.”

Nu skratta n´, n´ Mångs. ”Härre myttje sätt ma opp?” sa´n.

”Femtan riksdaler banko jamt”, säj je å räck fram hanna, å ´n Mångs slo te, så de kladda ett bärre. Å så va dä gjort.

Når tiim derett, köul mä ditförHöuggålsstalln, å sän ma ha besle in då ja, så ståku je natulavis opp me, je, de värste je va go teå fård a Mångs in. Je minns, han stane för däri förstugu å saa:

”Du en nu höll´n för te vä ´n spålaorr ta de värom, du, men je vill fäll äne int tro,än atte de ske stå mä lag va dän som ma jol opp.”

”Bevare me”, sa je och gick mä in.

Det var ingen mer däri i stugun än a Sära, å hu vårt nu så hu bellt ittnå, mä de såmmu. Men så gick a ut, å når hu komme tebaker hara sätt på se e sprittande nytt e kringhuvuplägg å ´n konschunellröu ´n kjosl´n, som va akurat aldeiles i såmmu färg somkinnbeina hennes.

Så duke na opp ´n sjudinnrene traktering, å när ma ha äti undun – hell medan vare fäll, för klocka va int mer än tri hell fyrr om aftan – så la´n se ditpå sänja ´n Mångs å stärsa satt på spann de alle värste. Då vare je sätt me bortsin ´n å to te friidd.

”Sära du”, sa je me högan röst, så je va säker gubben skull hör´e´, je ha värskela tänkt skärret på dej, ja alltsän mä va i brollofsslag.”

Hu glämt ned i tullerkass´n å svära ittnå.

Så säj je så lytt så ´n Mångs kunn int hör e´.

”Å dom vill påstå, att du ske söre ihäl de erså du in tå me.” Men så köuke je högt: ”Så d’e fäll likest mä ge oss ilag, mä tvoan.”

Hu flöut se litte länger ifrå me, men je flött me eett å sa, fale lytt.:

”Pänningan din å gåln hågfäll me vida, å va de beträff atte je int tyttje så ohjälpena myttje om de, så våle fäll alltin bra mä di’n. För je tör nu ske på driv hannel hästom nu som för, å vål litte å ittnå heim.”

Men nu sköut a frå se rottjen, som hu skull ha vö fullsint, å så sa a – å je a fell aller sitt nå kvinnfolkså röu i öugom som hu va då:

”Du släpp a gruv de vårs ’n för gåla hell mej, för hit kom du aller.”

Å därme smola á a ut, å slämt igen dör så de dåku ett. Natulavis atte je läss förfäla nedslag’n. ’N Mång skrale se tu sänjen å komme stigan hitat me där je såt.

”Om je begrip, då d’e för e tylljäll, som ha flögi på a nu då”, tyckt’n.

”Jaa, va ’nte de dänne, je saa, je”, sa je å sucke.

Nu t’on på tåla för me, je skull inte söre oförstånnt, de kunn ju hit på, je kunn få ei, som hadd lite ändån, änsköntt atte de misslycktes mä n’ Sära. Ti sist säj je:

”D’e fäll villst, ma gär opp om va dän nu, för hit bell då int je gå nå mer, int.”

Han spratt mä, n’Mångs, när je komme mä de dännan. Fåståss, han ha fell gjort se den uträkninga, je skull int minnes, de mä ha slagi va . när je va sison oppi sorga.”

Han stane för litt n’goffa å skratte inmä se själv.

”Så nog alltin känne ne på, te gå hitti schiffanje å ta fram kanfore å reken opp päningan.

När han lagt opp femtan riskdaler, n’Mångs, så saan: ”Int vare banko, int?”

”Joo, de va fäll dä”, sa je.

Å då va’n piske te ut mä alltihop då, ja, å da va nu barre dä som rätt va, dä...

Män a Sära, hu fick grååt å söre, hu, de va’n sak dä.”

”Å de va då in tvär mä di’n, kom je ihöug”, sa a gommo, ”än atte ’n Erske å hu tog ut lysinga, va våcku ett de dännan.”

”Jaa, jol så. Hu tog’n i spita”, svära n’goffa.

Han ske alltin ha siist ole.

Rosa Arman dog 1919, 58 år gammal.

Hennes röst har tystnat och hennes namn har glömts bort.

Men vem vet om hon hade levt i en annan tid så kanske saker och ting hade sett annorlunda

ut. Kanske hade mor Dårdi blivit en viral storyteller.